

Sanitet dobrovoljačkog pokreta Južnih Slovena u Rusiji (1914–1919) – srpski dobrovoljački pokret

South Slav Volunteer Movement Medical Service in Russia (1914–1919) – Serbian Volunteer Movement

Aleksandar S. Nedok

Akademija medicinskih nauka Srpskog lekarskog društva, Beograd, Srbija

Ključne reči:

vojni sanitet, dobrovoljci, srpski dobrovoljački korpus, rusija, prvi svetski rat.

Key words:

military medical service, south slav volunteers, serbian volunteer corps, russia, first world war.

Uvod

Već od samog početka Prvog svetskog rata u Rusiji, među austrougarskim vojnicima slovenskih naroda koji su bili prebegli ili zarobljeni, pojavio se pokret za učešće u borbama na savezničkoj strani kako bi i lično doprineli oslobođenju svojih naroda od viševjekovne tuđinske vlasti. Pokret je bio posebno snažan među mladim, školovanim zarobljenicima koji su bili zadojeni slobodoumnim idejama nastalim tokom XIX veka unutar Austrougarske carevine. Nižeobrazovani su za njih bili manje zainteresovani, što je bila prirodna posledica denacionalizujuće politike polufeudalne države u kojoj su živeli¹⁻³.

Pošto ruska Vlada skoro do kraja 1915, poštujući međunarodne konvencije, nije bila spremna da na svojoj teritoriji od zarobljenika stvara vojne jedinice, ona je sve te dobrovoljce upućivala u Srbiju. Tek u kasnu jesen 1915, kada je neprijateljskom ofanzivom prekinuta komunikacija sa Srbijom, Rusija se, odlukom cara Nikole II, saglasila da se srpske dobrovoljačke jedinice počnu stvarati na njenoj teritoriji⁴. Sa svoje strane, srpska Vlada i njena vojska još od početka rata i kasnije svesrdno su prihvatale ovaj pokret, svesne ne samo njegovog vojničkog, već i političkog značaja. Politički, jer se u potpunosti uklapao u stavove „Niške deklaracije“ iz decembra 1914. godine o ratnim ciljevima Srbije i njenoj borbi za oslobođenje i ujedinjenje svih Južnih Slovena u zajedničku državu, i vojnički, imajući u vidu ratne potrebe: popune postojećih ili obrazovanja novih jedinica, makar bilo to privremeno daleko od, za Srbiju glavnog, Solunskog fronta.

Dobrovoljci u Srbiji (1914–1915)

Rusija je odmah po otpočinjanju neprijateljstva uspostavila putem Dunava vezu sa Srbijom. Svojom Dunavskom

flotilom i svim raspoloživim srpskim brodovima, ona je neprekidno slala izdašnu pomoć u sanitetskom materijalu i stručnom osoblju, namirnicama, odeći, naoružanju i drugim potrepštinama, a povratno su u Rusiju plovile strane delegacije i ratna tehnika sa Zapada (Marsej–Solun–Niš–Prahovo–Odesa). Bez ovog konstantnog pomaganja iz Rusije Srbija ne bi izdržala ratne napore i njen bi slom bio neminovan već i iz najosnovnijeg razloga – propale letine 1914. i nemogućnosti da se prehrane vojska i narod, ne uzimajući u obzir druge vidove pomoći u naoružanju, municiji, vojnoj odeći i obući koji su bili naročito intenzivni posle Cerske bitke i tokom bitke na Drini^{4,5}.

U prahovsko pristanište, gde je stvorena velika baza, stizale su dovoljne količine brašna, pa ga je uvek „bilo u potpuno dovoljnim količinama za ishranu naše vojske“, kako svedoči đeneral Živko Pavlović, pomoćnik vojvode Putnika, dodajući da je „u bazi bilo (i) stovarište oružja i municije, pa i nekoliko baterija“ za isporuku srpskoj vojsci⁶. Dnevno je stizalo u proseku po 40 tona ljudske i stočne hrane, od čega se deo slao i crnogorskoj vojsci.

Tim putem krajem 1914. (manje) i tokom devet meseci 1915. (većinom) u Srbiju prebačeno je oko 3 500 dobrovoljaca koji su u jesen 1915. učestvovali u borbama na bugarskoj granici u sastavu „Južnomoravskih trupa“. Najveći deo tih dobrovoljaca je izginuo.

Među dobrovoljcima još 1914. bilo je nekoliko studenata medicine koji su radili u ruskim bolnicama u Nišu (Đorđe Milić, Krsta Grabovački, Milan K. Jovanović, Kosta Živanović i Vuko Bošković)⁴. Takođe, sa ruskim misijama došlo je i nekoliko lekara i milosrdnih sestara srpskog porekla koji su se zadesili u Rusiji na školovanju ili radu (lekari dr Radul Backović, dr Arsenije Džuverović i dr Risto Žerajić i studentkinje medicine Jelisaveta Sundečić i Ruskinja Tamara udata Petrović-Njegoš)⁴.

Međutim, ne treba zaboraviti da je pored dobrovoljaca koji su u manjim grupama počeli da pristižu iz Rusije Dunavom bilo i onih koji su prebegli na razne načine iz BiH, Vojvodine i drugih pokrajina Austrougarske države, ili iz austrougarskih jedinica na srpskom frontu, ili su zarobljeni tokom bitaka na Ceru, Drini i Kolubari i potom svojevolumno pristupali Srpskoj vojsci.

Politikom srpskog vojnog rukovodstva svi dobrovoljci, bilo kojim putem ili načinom da su se našli u Srbiji, da bi se izbeglo njihovo zarobljavanje, a samim tim i smrtna osuda za njih i progon njihovih porodica, najčešće su slati u jedinice Trupa novih oblasti, na granice prema Bugarskoj i Albaniji (među njima medicinari Josif Goldberg, Lovro Klemenčić-Dušan)⁷, ili u druge pozadinske sanitetske ustanove (dr Nikola Blagojević, dr Ivo Petković, dr Milan Simonović, dr Karel Freja-Dragutin, dr Toma Živanović, dr Miloš Pučelka, dr Petar Zec, dr Roman Fedina, dr Jovan Popović, studenti medicine Franjo Vuletić, Ludvik Horvatin-Lujo, Bogdan Vorkapić, Miloš Ćirić, Viktor Sosić, Viktor Stibl, Ivan Kalčić, Radoslav Miletić, Jovan Milošević, Dinko Cvitanović, Savatije Mitrović, Franja Navratil, Antun Saso, Kornel Radulović i zubar Ludvik Zadnjak-Đorđe)⁷, svi pripadnici slovenskih naroda sa teritorije Austrougarske: Srbi, Hrvati, Slovenci, Česi, Slovaci i Ukrajinci.

Među dobrovoljcima bilo je i onih koji su u Srbiji ostali još iz vremena balkanskih ratova, ili su se u njoj našli za vreme Vidovdanske proslave 1914. godine, odlučivši da se ne vrate; oni su od samoga početka rata učestvovali u borbama, pa je među njima bilo poginulih i ranjenih. U Cerskoj bici, prvom velikom sukobu dve vojske i prvoj srpskoj i, uopšte, prvoj savezničkoj pobjedi u ratu, poginula su dva jugoslovenska rodoljuba, mladi Augustin Jenko, osnivač i duhovni predvodnik ljubljanske đakcostudentske organizacije „Preporod“ iz koje su potekli mnogi članovi dobrovoljačkih jedinica u Rusiji, i kapetan 2 klase Srpske vojske, komandir čete bivši austrougarski aktivni oficir Slovenac Martin Javornik, posmrtno odlikovan „Karadordevom zvezdom sa mačevima“⁸, a ranjen još jedan preporodovac, Vladislav Fabjančič. Oni su se borili u sastavu 2. prekobrojnog puka Kombinovane divizije. Za vreme borbi za Adu Ciganliju poginuo je dobrovoljac četničkog odreda, Slovenac Viktor Dajsinger⁹.

Slično je i sa Slovencem, poručnikom Srpske vojske iz vremena balkanskih ratova, inž. Ivanom Gosarom, koga su, teško ranjenog u jesen 1915, zarobili Bugari i predali austrougarskim vlastima. Ubijen je u Beogradu 1917. odbivši da se pokaje i izjavi vernost caru („Ja sam srpski oficir“⁸). Kasnije, na Solunskom frontu, naročito u Odredu vojvode Vuka, tokom osvajanja Kajmakčalana, izginulo je dosta dobrovoljaca Južnih Slovena, mahom Slovenaca.

I u bitkama na Drini i Kolubari, takođe, bilo je poginulih među dobrovoljcima slovenskih nacija (npr. bolničarka, Ruskinja Darija Aleksandrovna Korovkina iz Petrograda)⁴.

Slovenka Antonija Javornik – „Natalija Bjelajac“ kao bolničarka učestvovala je u oba balkanska rata, u toku novoga rata je u činu narednika nastavila svoju samaričansku službu i bila ranjena (12 rana!), dobivši „Karadordevu zvezdu sa mačevima“. Posle ratova, do smrti je živela u Beogradu⁹.

Od boraca, najveći broj dobrovoljaca iz početnog ratnog perioda, poreklom pretežno Srba iz susedne BiH, bio je raspo-

ređen u tzv. komitske (četničke) odrede koji su bili namenjeni vršenju gerilskih akcija u neprijateljskoj pozadini. U julu mesecu 1914. od njih su bila obrazovana dva takva odreda, nešto kasnije još dva (Zlatiborski, Jaderski, Rudnički i Gornjački), u njima su se našli zajedno dobrovoljci iz Austrougarske i Srbi dobrovoljci iz Srbije i Crne Gore⁹. Bilo je među njima i pripadnika drugih slovenskih naroda. Veliki broj ih je poginuo ili je stradao mučeničkom smrću posle zarobljavanja.

Stvaranje dobrovoljačkih jedinica u Rusiji, njihovo borbeno angažovanje i sanitet – Srpski dobrovoljački odred i Prva srpska dobrovoljačka divizija (1915–1916)

U trenutku bugarskog napada na Srbiju, kada je prebacivanje dobrovoljaca Dunavom prekinuto, u Odesi prema pisanju konzula Marka Cemovića, zateklo se njih 36. Kako su dobrovoljci nastavili da dolaze, konzul i tamo prisutna srpska vojna lica krajem 1915. godine, kada je taj broj porastao na 11 oficira i 560 podoficira i vojnika, obrazovali su Srpski dobrovoljački odred i njegov mali sanitet od jednog lekara (dr Stevan Poljak) i jednog medicinara (Milan Mirković)².

U međuvremenu je i stav ruske Vlade izmenjen, čemu je odlučujuće doprinela podrška ruskog Cara Nikole II. Time je omogućeno sistematsko upućivanje dobrovoljaca u Odesu, te je početkom 1916. godine, uz dogovor sa srpskom vladom, započeto sa obrazovanjem pukova iz kojih će do kraja proleća nastati Prva srpska dobrovoljačka divizija sa četiri pešadijska puka, artiljerijom, konjicom i sanitetom. Njeno ratno ustrojstvo bilo je po ruskim propisima i sa ruskom opremom. Divizija je bila podeljena na dve brigade, svaka sa dva puka i jednom poljskom bolnicom. Na nivou divizije obrazovana je bolničarska četa koja je u vreme borbi formirala 2–3 zavojšta, svaki puk je dobio pukovskog lekara i pukovsko previjašće, a svaki od tri bataljona po jednog mlađeg lekara ili medicinara i felčera. Pitanje finansiranja rešeno je posebnim sporazumom između ruske i srpske vlade^{1,3,5}.

Ovako formirana divizija brojala je oko 450 oficira i 18 500 podoficira i vojnika. Konjica i artiljerija su bile ruske, dok je sanitet bio mešanog sastava (nedostajući broj popunili su ruski kadrovi). Kako su se ti kadrovi mobilisali uglavnom sa teritorije Odeskog vojnog okruga gde je jevrejsko stanovništvo bilo brojno, to je i među ruskim sanitetskim kadrovima dodeljenim diviziji bilo dosta Jevreja. Sa Krfā srpska vlada u prvoj partiji poslala je 170 vojnih lica, najvećim delom oficira za rukovodeći kadar divizije, ostali oficiri su bili dobrovoljci, a u sanitetu, artiljeriji i konjici preovlađivali su Rusi. U jesen 1916. poslali su oficiri za štab Korpusa i novu, 2. diviziju čije je formiranje bilo u toku¹. Kasnije je bilo još pojedinačnih slanja sve do 1918. godine radi podrške zarobljenicima sa teritorija jugoslovenskih zemalja.

I divizija u Dobruđi borila se u sastavu 47 posebnog korpusa, u kome su, pored nje, bile ruske 61. pešadijska i 3. konjička divizija. Dve rumunske divizije su bile samostalne, u taktičkoj vezi sa rusko-srpskim korpusom^{1,3,5,10}. Tokom skoro dvomesečnih borbi, u jesen 1916. poginulo je ili umrlo od rana 42 oficira i 718 podoficira i vojnika, ranjeno je 203 oficira i 6 047 podoficira i vojnika, što ilustruje intenzitet borbi, dok je „nestalih“ (ranjenici evakuisani ruskim ili ru-

munskim sanitetom, ostali na bojnopolju iza neprijateljskih linija, zarobljeni ili pobjegli) bilo 1 321 podoficir i vojnik. Ukupni gubici divizije iznosili su 8 086 vojnika, podoficira i oficira^{1, 2, 5}.

Srpski dobrovoljački korpus (kasnije Dobrovoljački korpus Srba, Hrvata i Slovenaca), 1916–1917

Junaštvo i borbeni uspjesi divizije ispoljeni tokom krvavih okršaja ostali su nenagrađeni pobjedom zbog lošeg vođenja ruskog korpusa kome je divizija pripadala i zbog katastrofalno lošeg učinka rumunskih trupa koje su samo predajom tvrđave Tutrakan na Dunavu izgubile skoro 30 000 vojnika i 100 topova, u potpunosti kompromitujući stabilnost fronta, što se i u kasnijim borbama ponovilo, vodeći gubitku skoro cele teritorije Dobruđe.

Hrabro držanje Srpske 1. divizije doprinelo je odluci, donetoj krajem meseca avgusta 1916. u ruskoj Stavci da se obrazuje nova, 2. dobrovoljačka divizija iz ljudstva Dopunskog bataljona i novih kontingenata vojnika i oficira iz logora u kojima su se nalazili slovenski ratni zarobljenici. Najveći takav logor nalazio se u mestu Darnice kod Kijeva^{2, 3}.

Tom prilikom, međutim, učinjena je greška koja će u mnogome iskomplikovati odnose ne samo u toj diviziji koja je bila u fazi formiranja, već i među ljudstvom Prve, izmoždenoj kako teškim gubicima u borbama kroz koje su prošli, tako i novim političkim i personalnim problemima koji su se u njoj pojavili (disidenti).

Pojava disidentstva imala je više uzroka: snažna austro-ugarska propaganda i pretnje upućene dobrovoljcima i njihovim porodicama, uvođenje revolucionarnih organa u jedinice divizije u vidu radničko-soldatskih sovjeta i njihovih deputata i, uopšte, nesrećni događaji koji su od februara 1917. godine revolucionisali ruski narod. Tome treba dodati i nastale unutrašnje probleme: razlike u shvatanju namene dobrovoljačkog pokreta i njegovih ciljeva, razlike u pogledu organizovanja buduće države (integralni Jugosloveni, federalisti, unitaristi), razlike u platama oficira-dobrovoljaca i oficira poslatih sa Krfa (prve finansirala ruska, a druge srpska vlada), pitanje primanja srpskog državljanstva, pitanje imena Korpusa, sprovođenje stroge vojničke discipline bez rasprave o političkim pitanjima zagovarane od srpskih oficira pridošlih sa Krfa za razliku od oficira-dobrovoljaca, pitanje fizičkog kažnjavanja vojnika (za bivše austro-ugarske vojnike nepoznate pojave), uzbuna među banatskim Srbima i istarskim Slovencima posle saznanja da su saveznici obećali Banat Rumuniji, a Istru Italiji. Većina ovih problema su rešeni, ali je „zao duh“ bio posejan, bilo je potrebno vreme da se među mladim i temperamentnim ljudima duhovi smire, a naneta šteta delimično sanira^{2, 3}.

Iako je disidentstvom naneta šteta Korpusu, ti su mladi ljudi u najvećem broju čista srca pristupili dobrovoljaštvu, mnogi od njih su prošli sa Prvom divizijom teška borbena iskušenja u Dobruđi, u njima se istakli, bili ranjavani i odlikovani, ali su se u kasnijim raspravama razočarali, napuštajući Korpus i prelazeći u redove ruske vojske da nastave borbu sa neprijateljem. Kasnije će se deo njih vratiti u Korpus, a dobar deo se naći u sibirskim jugoslovenskim pukovima, dok

će neki stupiti u jedinice „crvenih“ ili „belih“, prolivajući svoju krv i dajući živote u košmaru ruskog građanskog rata. Ne može se, međutim, negirati da se među njima nisu nalazili ubačeni zlonamerni elementi, čak i špijuni, oni su najčešće vrlo brzo identifikovani i udaljeni. Sa druge strane, i neki od poslatih srpskih oficira nisu umeli da se snađu u za njih neuobičajenoj situaciji što je, takođe, doprinosilo razvoju zategnutih odnosa. Novopridošli komandant korpusa, đeneral Mihailo Živković svojim taktičkim ponašanjem, naročito u vreme uvođenja radničko-soldatskih odbora u jedinice i pojačanog uticaja revolucionarnih previranja u Rusiji, uticao je na smirivanje i stabilizovanje međuljudskih odnosa unutar Korpusa.

Najveća greška, ipak, učinjena je slanjem u Korpus ne samo pravih dobrovoljaca, već i svih ostalih zarobljenika iz redova Južnih Slovena, koji su sami sebe nazvali „silovoljci“. To je učinjeno na zahtev predstavnika „Jugoslovenskog odbora“ u Rusiji, koji je želeo što veći broj svojih sunarodnika u Korpusu i pogrešnom procenom posledica ovoga čina u ruskoj Stavci. Svojim ponašanjem i odbijanjem vršenja vojničkih zadataka, često i nasilnim radnjama, pa i pobunom koja je koštala 13 izgubljenih života, oni su umnogome zatvorili odnose, od čega će se Korpus izlečiti tek kada svi nezadovoljnici po ličnom opredeljenju budu otpušteni i vraćeni u zarobljeničke logore. Odlaskom disidenata i „silovoljaca“, Korpus je ponovo postao po duhu jedinstvena borbena jedinica vođena zajedničkom željom da svojim učešćem u borbenim operacijama na Solunskom frontu doprinese oslobađanju Srbije i ostalih južnoslovenskih pokrajina i njihovom ujedinjenju u zajedničku državu.

U toku svih tih događanja izvršena je promena imena u „Dobrovoljački korpus Srba Hrvata i Slovenaca“, kako bi se izašlo u susret zahtevima dobrovoljaca.

Ipak, time je Korpus izgubio veliki broj vojnika i oficira, te je sa 45 000, koliko je brojao na svome vrhuncu, spao na oko 18 000², pri čemu je njegov sastav postao dominantno srpski u svim segmentima, što je vidljivo iz statističkog pregleda ljudstva na dan 30. maja 1917. koji je dao dr Ante Mandić delegat „Jugoslovenskog odbora“ u Rusiji, u svome pismu centrali odbora (tabela 1)².

Reorganizacija Korpusa (povratak u Solun)

U leto 1917. godine, kada se očekivalo da proslavljena 1. divizija ponovo krene na front izvršeno je reorganizovanje Korpusa ukidanjem 2. divizije iz čijeg je sastava popunjena Prva divizija do punog borbenog brojnog stanja, dok je od ostatka obrazovan Rezervni puk i pojačan Dopunski bataljon do 12 četa^{11, 12}. Za popunu 1. divizije upućeno je 108 oficira i 3 510 podoficira i vojnika, u Rezervni puk 145 oficira i 2 558 podoficira i vojnika, dok je ostatak pripojen Dopunskom bataljonu. Zvanično je Druga divizija prestala da postoji na dan 17. jula 1917. godine¹³.

Ruska revolucionarna vlada želela je da Prvu diviziju, kao snažnu i proverenu jedinicu, upotrebi na svome jugozapadnom frontu u sastavu Šeste ruske armije u njenoj strateškoj rezervi, u stvari kao potporu poljuljanim redovima ruskih vojnika. Iako je srpska vlada u početku pristala, snažni otpor rukovodstva i ljudstva u Korpusu učinio je da se takvo reše-

Tabela 1

Sastav Dobrovoljačkog korpusa Srba, Hrvata i Slovenaca

Narodnost	Oficiri	Podoficiri i vojnici	Svega
Srbi	411	16 562	16 973
Hrvati	98	668	766
Slovinci	39	243	282
Česi [†]	98	90	188
Ostali	8	62	70
Ukupno*	654	17 625	18 179

* Od ukupnog broja na Dopunski bataljon otpadalo je 2 165 (81 oficir i 2 084 podoficira i vojnika); Rusa u Korpusu bilo je ukupno 1 972, od toga 125 oficira i 1 847 podoficira i vojnika); [†]Česi oficiri, za razliku od vojnika, najvećim delom nisu hteli da napuste Korpus i pređu u jedinice češke vojske koja se stvarala u Rusiji

nje povuče i da se dobrovoljci spasu iz haosa koji je već počeo da se ocrta u Rusiji. Uprkos otporima koji su postojali, postignut je dogovor o evakuaciji dobrovoljačkih jedinica na Solunski front.

U tri velike grupe sa po nekoliko ešalona izvršeno je prebacivanje oficira, podoficira i vojnika, koji su u Solun pristizali sledećim redom: 7. decembra 1917. godine štab Korpusa i Rezervni puk, 145 oficira i 2 518 vojnika, koji su evakuisani preko Arhangelska; tokom januara 1918. iskrcani su 1. i 2. puk, evakuisani, takođe, preko Arhangelska, sa njima je evakuisana druga poljska bolnica, bez njenog komandira kapetana dr Dragutina Kostića, koji je ostao u Rusiji radi lečenja (kasnije se pridružio „Puku SHS majora Blagotića”), a bolnicu je primio češki dobrovoljac kapetan 2. klase dr Karel Freja – „Dragutin“. Sa njima je evakuisana i bolnica „Škotskih žena“ zajedno sa svojom već smrtno bolesnom dr Elzi Inglis i gospođom Evelinom Haverfild; 29. marta 1918. prispeo je 3. puk, a 1. maja 1918, 4. puk. Njihovo putovanje bila je prava avantura, jer su, zapavši u revolucionarne bitke između crvenih i belih, skrenuti preko Sibira do Dalekog istoka, odakle su preko Singapura i Sueckog kanala prispeli u Solun da se pridruže Srpskoj vojsci već opasno prореđenih redova. Sa njima je putovala Prva poljska bolnica 1. divizije sa svojim komandirokom kapetanom 1. klase dr Vladimirom Stanojevićem i ostalim osobljem.

Sa ovim trupama pošao je i izvestan broj ruskih oficira, među njima i neki lekari koji su služili u Korpusu i sa njime prošli borbeni put na frontu (dr Lev Polivec, dr Aleksej Šepelj, dr Konstantin Kržiškovski, dr Roman Strutinski). Oni su na Solunskom frontu raspoređeni u srpske pukove⁴, osim dr Šepelja koji je u međuvremenu umro³. Sa njima je stigla i grupa čeških oficira i medicinara koji će nešto kasnije većinom preći u novoformirane češke jedinice u Francuskoj.

Ukupno, u Solun je pristiglo 553 oficira i vojnih činovnika i 11 385 podoficira, kaplara i vojnika (usput je u Engleskoj i Francuskoj ostalo nekoliko stotina obolelih oficira i vojnika). Pristigli su raspoređeni u srpske pukove, popunivši njihove prореđene redove za veliku ofanzivu koja se uveliko spremala.

Zaostali dobrovoljci i njihov sanitet u Rusiji, 1917-1919 – borba za opstanak i povratak u zemlju

Jače delove Dopunskog bataljona (oko 1 000 vojnika) zadržale su u Rusiji komande savezničkih trupa, u Arhangelsku, Kandalakši i Murmansku. Te su jedinice, pod savezničkom komandom, bile zadržane radi čuvanja pristanišnih pos-

trojenja, ali su, nažalost, bile upletene i u ruske međusobne oružane sukobe. Mala sanitetska ekipa u Kandalakši (tek diplomirani u Moskvi dr Nikola Kešeljević i narednik-medicinar Valentin Meršol), pored toga, morala je da se bori i sa epidemijama (grip) koje su vladale i ratnim povredama³. U novu državu SHS vratili su se tek posle završetka rata.

U beskrajima Rusije ostali su, rasuti po bolnicama i oporavilištima, ranjeni pripadnici. I. divizije, bivši pripadnici Korpusa (disidenti) i mnogo zarobljenih pripadnika jugoslovenskih naroda po logorima koji su raspušteni pod viorima nadolazeće revolucije. O njima je srpska vlada preko svoga poslanstva i konzularnog delegata pokušavala da vodi aktivnu brigu i da ih organizuje uz saradnju delegacije Jugoslovenskog odbora, u kojoj su se, pored drugih, od medicinara nalazili kapetan dr Milivoje Jambrišak i narednik, junak sa Kajmakčalana u Odredu vojvode Vuka, Lovro Klemenčić – „Dušan“, prvi Hrvat, a drugi Slovenac.

Od te amorfnе mase Jugoslovena stvorena su dva jaka puka: u Čeljabinsku od prezdravelih vojnika iz „Slabosilne komande“ Korpusa, zaostalih delova Dopunskog bataljona i naknadno prikupljenih vojnika „Puk Srba, Hrvata i Slovenaca majora (Mateje) Blagotića“. Njihovi lekari bili su kapetan 2. klase dr Dragutin Kostić, zaostao od Korpusa zbog lečenja i Crnogorac dr Nikola Petrović, diplomac Vojnomedicinske akademije u Petrogradu¹⁴; u Tomsku „Prvi jugoslovenski puk Matija Gubec“, od bivših pripadnika Dobrovoljačkog korpusa (disidenti) i ratnih zarobljenika iz raspuštenih logora. Pukovski sanitet činili su Slovenci „major“ (raniji poručnik DK) dr Božidar Fajdiga i studenti medicine Tone Lovšin i Josip Erat³.

Oba ova puka, prvi kasnije, a drugi od početka, bili su u sastavu čehoslovačkih trupa i pod francuskom komandom i bili su silom prilika upleteni u građanski rat boreći se protiv boljševika. Posle velikih peripetija, preko Dalekog istoka vratili su se savezničkim konvojima zajedno sa Čehoslovacima u domovinu tek polovinom 1920. godine^{3,14}.

Personalni sastav dobrovoljačkih jedinica, 1915–1917 – medicinski kadar

Već u periodu reorganizacije ostataka Srpske vojske na Krfu, u februaru 1916. godine, na vesti iz Rusije o prilivu dobrovoljaca iz redova slovenskih zarobljenika i obrazovanju već brojno snažnog odreda u Odesi pod komandom tamo prisutnih srpskih oficira, srpska Vlada donela je odluku o slanju potrebnog broja vojnih lica radi obrazovanja dobrovoljačke

divizije. Tako je aktima Ministarstva vojnog i Vrhovne komande tokom februara određena i grupa sanitetskih oficira, medicinara i veterinarara, koja je upućena u Rusiju¹⁵⁻¹⁸. Za tom grupom sledile su u jesen 1916. druge, u vreme obrazovanja Druge divizije i korpusnog štaba, a kasnije je bilo i pojedinačnih slanja sve dok su u Rusiji boravili ratni zarobljenici iz redova jugoslovenskih naroda^{3,4}.

Pored srpskih vojnih lica prispele su sa Krfa ili Soluna, sanitet divizije, organizovan po propisima Ruske vojske, sačinjavali su dobrovoljci iz redova austrijskih Srba, Hrvata i Slovenaca, Česi, Slovaci, po koji Poljak i Ukrajinac (Rusin), kao i dodeljeno rusko sanitetsko osoblje radi dopune nedostajućih kadrova.

Za Prvom divizijom ubrzo je iz Velike Britanije stigla poljska bolnica humanitarne organizacije „Škotskih žena“ pod rukovodstvom velike dobrotvorke srpskog naroda, dr Elzi Inglis, uključivši se u sastav saniteta usred borbi u Dobrudži u okolini Medžidije, kada je počela da prima srpske ranjenike. Dr Elsi Inglis će kasnije, 1917. godine, iako već ophrvana smrtonosnom bolešću, odbiti da napusti Rusiju „sve dok se to ne dozvoli i hrabrim srpskim jedinicama“, izvršivši snažan pritisak na britansku vladu i, indirektno, na ruske demokratsko-revolucionarne vlasti. Uz njenu bolnicu stigla je i sanitetska kolona mis Eveline Haverfild sa 16 malih „fordova“. Pored ove bolnice, u Medžidiji se nalazila i humanitarna misija britanskog Crvenog Krsta sa bolnicom na čijem se čelu nalazio, Srbima iz 1914. dobro poznati, dr Džejsms Beri. Svi oni će u završnim bitkama u Dobrudži posle evakuacije ruskih bolnica iz Medžidije, zajedno sa srpskim lazaretima pružati medicinsku pomoć ne samo srpskim, već i ruskim i rumunskim ranjenicima.*

*Dokumenti obe divizije i korpusa u celini su sačuvani u Vojnom Arhivu Vojske Srbije u Beogradu, popisnik 10, izabrani deo građe svojevremeno je objavio dr Nikola Popović².

Sanitet I divizije prošao je celu kampanju u Dobrudži o čemu je ostalo, pored sačuvanog arhiva, i dosta pisanih svedočanstava u vidu dnevnika, uspomena i stručnih dela na tu temu. Navešćemo neka koja zbog se svoje autentičnosti mogu svrstati po svojoj vrednosti odmah uz primarnu građu:

Slovenci koji su učestvovali u svim ovim zbivanjima u Rusiji dali su neobično iscrpan zbornik „Kladivarji (kovači) Jugoslavije“, u okviru koga je, pored mnoštva priloga posthumno objavljen dobрудžanski dnevnik rano preminulog medicinara potporučnika Milka Gnezde o tim herojskim danima dobrovoljaca³. Sličan ovome je i dnevnik medicinara Milutina Velimirovića^{19,20} koji se čuva u SANU. U „Spomenici I. SDD“¹, kao i u zborniku „Golgota i Vaskrs Srbije“²¹ dati su realistični opisi ratnih dejava tokom kampanje u Dobrudži. Tu su i ratne beleške dr Vlade Stanojevića⁴ i njima slične uspomene dr Rudolfa Trušnovića¹⁰.

Kada govorimo o sanitetu kao organizacionom delu jedne borbene trupe u vreme ratnih i revolucionarnih zbivanja u Rusiji, sasvim je prirodno da se tokom 1916. i 1917. godine personalni sastav sanitetskih jedinica stalno menjao, prvo zbog borbenih gubitaka /obolevanja usled teških uslova, potom zbog službenih premeštaja ili napuštanja službe usled političkih neslaganja (disidentski pokret), a bilo je i prelaska u rusku revolucionarnu „Crvenu Armiju“ ili u jedinice „Belih“, ili odlazaka u češke jedinice koje su se uveliko obrazovale širom Rusije (ipak najveći broj oficira Čeha i Slovaka, koji u se borili sa 1. divizijom u Dobrudži, njih 98, ostali su sa svojim ratnim drugovima).

Sačuvani službeni izveštaji koji se odnose na personalne sastave su nažalost često manjkavi, jer su u njima navodene samo osobe sa oficirskim činovima, što kod medicinara nije uvek bio slučaj. Zapravo, medicinari poslati sa Krfa nisu ni imali oficirske, već u najboljem slučaju podoficirske čineve, dok je većina austrijskih medicinara, prošavši po maturi kroz kadetske ili škole jednogodišnjih dobrovoljaca taj čin stekla, što im je pri stupanju u dobrovoljačke jedinice priznato. Svi ostali medicinari bez čina,

Rasporedi sanitetskog osoblja (Ordre de bataille) od prvih dana do evakuacije na Solunski front (1915–1917)

Period prikupljanja dobrovoljaca u Odesi (novembar 1915 – april 1916)

Prvi dokument u kome se navode imena medicinskih lica iz grupe dobrovoljaca koji su u Odesi zaostali posle preki da veze Dunavom između Rusije i Srbije usled neprijateljske ofanzive, nosi datum 11. novembra 1915. godine. To je naredba br. 5 komandanta Srpskog dobrovoljačkog odreda u Odesi¹³, kojom se za medicinsko osoblje odreda imenuju: lekar dr Stepan Poljak i medicinar Milan Mirković. Obojica će, prvi kao poručnik, drugi kao potporučnik Srpske vojske biti do kraja u sastavu divizije (korpusa) i posle evakuacije pridružice se njenim jedinicama na Solunskom frontu.

Kako je uskoro usledio priliv većeg broja dobrovoljaca, a u međuvremenu su pristigli i srpski kadrovi poslani sa Krfa, pristupilo se obrazovanju većih jedinica (pukova), od kojih će nastati divizija. Srpska vlada i Vrhovna komanda su se trudile da u Rusiju pošalju prvenstveno kadrove koji su školovani u Rusiji. Pukovi su stvarani sukcesivno, kako su dobrovoljci pristizali

Period formiranja pukova i 1. divizije (april – juli 1916)

Naredbama o upućivanju sanitetskih kadrova u Rusiju¹⁵⁻¹⁸ lekari i medicinari su pristizali u nekoliko grupa, zaobilaznim putem, morem i kopnom, iz Soluna preko Engleske i Skandinavije. Tako su u periodu proleće–jesen 1916. godine pristigli pukovnik dr Milan Žerajić, potpukovnici dr Dragoslav Popović i dr Mihailo Veličković, major dr Momčilo Ivković, kapetani 1. klase dr Vladimir Stanojević i dr Božidar Janković, kapetani 2. klase dr Dragutin Kostić, dr Stojan

bilo da su došli sa Krfa ili (retko) dobrovoljci, nisu u ratnim rasporedima (*Ordre de bataille*) najčešće pojedinačno, uopšte, navodeni⁴.

Kod ruskih članova saniteta u izveštajima vrlo često nije navoden ni čin niti lično i očevo ime, već samo porodično. Oni koji su bili na oficirskoj dužnosti (lekari) redovno su navodeni, što sa ostalima („feldšeri“) nije bio slučaj, pa je njihov identitet u najvećem broju slučajeva ostao nepoznat, iako je i iz sistematizacije i iz memoarskih dela bilo jasno da ih je bilo mnogo više.

Na rasporedima najčešće nema datuma kada su pisani, a neki su i bez označenog broja iz delovodnog protokola, pa je tek upoređivanjem bilo moguće njihovo vremensko lociranje.

Svi ti nedostaci su dosta otežali rad na rekonstrukciji sastava saniteta divizija i korpusa u periodu 1916–1917. godine. Neka eventualna kasnija istraživanja, uvidom u drugu građu koja je u Popisniku 10 pohranjena: rešenja o postavljenjima, premeštajima, unapređenjima, odlikovanjima i ostalim aktima koji se odnose na sanitet (periodični izveštaji i operativni dnevници) omogućila bi da se do detalja izuči kretanje sanitetskog osoblja i njihov rad izrazi u statističkim brojevima, što smo mi samo delimično i u glavnim crtama mogli da učinimo.

Pored prevashodno vojničke građe iz Popisnika 10, 3 i 3a (građa Ministarstva vojnog i Vrhovne komande), postoji i druga, uglavnom politička, građa koja se nalazi u Arhivu Srbije (Arhiv Ministarstva spoljnih poslova) i u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Trumbićev arhiv), čija bi dokumenta koja se odnose na našu osnovnu temu (sanitet), takođe, bilo interesantno proučiti. Što se tiče saniteta, našu studiju smatramo nedovršenom, ali i u ovome obliku interesantna za objavljivanje imajući u vidu činjenicu da je rad ratnih saniteta kod nas do sada istoriografski bio poprilično zanemaren. Nažalost, događaji u toku poslednje dekade XX veka ovakva istraživanja su veoma otežali uspostavljanjem novih granica među bivšim jugoslovenskim republikama, ali i doveli do gubitka interesovanja za ovu temu, pa je pitanje da li će se do nekih novih saznanja moći doći.

Stevanović, dr Karel-Dragutin Freja (Čeh), dr Fedor-Teodor Serebrenikov (Rus), poručnici dr Aleksej-Aleksa Šepelj i dr Apostol Hadži-Gligorije, medicinari Aleksandar Petrović, Svetozar Nikolajević, Milutin Velimirović, Milutin Đorić, Milan Matić, Savatije Mitrović, Mihailo Babović, Franjo Vuletić, Bogoljub Kurandić, i veterinar Mihailo Petrović.

Do proleća 1916. u Odesi se prikupilo preko 12 000 dobrovoljaca, pa je 16. aprila izdata naredba o obrazovanju I divizije, u okviru nje i saniteta²².

Sanitet divizije obrazovao se postepeno, puk po puk. U Štabu divizije (došli sa Krfa) bili su referent saniteta, potpukovnik dr Dragoslav Popović; medicinar-adjutant referenta, Svetozar Nikolajević; higijeničar divizije, major dr Momčilo Ivković.

U Prvom puku*, koji je obrazovan 20. januara 1916, nalazili su se: v.d. trupnog lekara kapetan I.klase dr Božidar Janković i medicinari, potporučnik Juraj-Đura Dekanić, potporučnik Dušan Krstić i Milan Matić.

Drugi puk, obrazovan 6. marta 1916, imao je sledeći sastav: v.d. trupnog lekara kapetan 2. klase dr Karel-Dragutin Freja i medicinare, potporučnika Milana Mirkovića, potporučnika Stojana Grgurova i Mihaila Babovića.

Treći puk, obrazovan 17. marta 1916. bio je bez određenog sanitetskog osoblja, dok je 4. puk (obrazovan 9. aprila 1916) imao v.d. trupnog lekara dr Ivana Smuljskog (ruski lekar). U sastavu Dopunskog bataljona (obrazovan 14. juna 1916) nalazio se v.d. trupnog lekara potporučnik dr Stevan Poljak²³.

Priliv dobrovoljaca bio je veoma brz, tako da je popunjavanje redova divizije završeno do letnjih meseci. U svome punome sastavu divizija je brojala oko 18 500 ljudi, uključujući i pridodate ruske artiljerijske i konjičke jedinice i delove saniteta, a sastav njenog saniteta bio je sledeći:

Sanitet I divizije na dan 16. 7. 1916. (uoči odlaska na front u Dobrudžu u svome punom borbenom sastavu) imao je referenta saniteta (potpukovnik dr Dragoslav Popović); higijeničara divizije i člana regrutne komisije (major dr Momčilo Ivković) i medicinara u štabu (Svetozar Nikolajević)²⁴. U sastavu Dopunskog bataljona bio je poručnik dr Božidar Fajdiga.

U 1. puku bio je kapetan 2. klase. dr Stojan Stevanović i medicinari potporučnik Đura Dekanić i potporučnik Dušan Krstić i Milan Matić; u 2. puku: lekar kapetan dr Fedor-Teodor Serebrenikov; medicinari potporučnik Milan Mirković,

potporučnik Stojan Grgurov, potporučnik Josip Gazarek, potporučnik Franja Štrodel; u 3. puku: lekar poručnik dr Aleksej Šepelj; medicinari, potporučnik Milan Jovanović, potporučnik Josip Hebajn, potporučnik Milko Gnezda, potporučnik Bedžih Opletal i u 4. puku: potporučnik dr Bogoslav Bouček, potporučnik Sima Ilić i potporučnik Jože Ermenc.

Sastav 1. lazareta činili su: komandir, kapetan dr Vladimir Stanojević, vojni lekari Gelman i Godlevski, medicinari Aleksandar Petrović, Milan Matić i Milutin Đorić i apotekar, potporučnik Vladimir Šubčik, dok je 2. lazaret imao sledeći sastav: komandir kapetan dr Dragutin Kostić, vojni lekari dr Gomberg, dr Mutermilch, dr Lev Ivanovič Polivec; medicinari, potporučnik Josip Erat i Milutin Velimirović, te apotekar potporučnik Bedžih Koržinek.

Koliko nedostaju navođenja svih sanitetskih lica vidi se u primeru koji je dao u svojim uspomnama medicinar Milutin Velimirović¹⁹, kada je naveo da su se u sastavu ovoga lazareta nalazili, pored gorenavedenih i 4 starija i 6 mlađih ruskih felčera, tj. po današnjoj terminologiji lekarskih pomoćnika) koji, kao podoficiri, nisu posebno navođeni.[†]

U sastavu Sanitetske čete bili su: komandir 1 klase dr Božidar Janković; hirur, vojni lekar, dr Feliks Bergman i medicinar Mihailo Babović. U Dezinfekcionom odredu bio je vojni lekar dr Ivan Kolesničenko. Komandir osoblja bio je češki dobrovoljac kapetan Rudolf-Radovan Gajda, kasniji general Gajda, komandant čeških jedinica u Sibiru. Medicinar Velimirović u svojim uspomnama ga navodi kao komandira odreda za vreme borbi u Dobrudži¹⁹.

Sanitet Ruskog artiljerijskog puka i Ruskog konjičkog odreda bio je sastavljen od ruskog medicinskog osoblja.

Rad saniteta Prve divizije tokom i neposredno posle borbenih dejstava u Dobrudži

Divizija je ukrcana u brodove 15–28. avgusta i transportovana do Černavode, gde je ušla u sastav Ruskog 47. korpusa pod komandom generala Zajončkovskog, zajedno sa Ruskim 61. pešadijskom i 3. konjičkom divizijom. Dve rumunske divizije su bile samostalne, u taktičkoj saradnji sa korpusom.

U toku septembra i oktobra divizija je učestvovala u pet teških bojeva, prvo nastupnim ka Dobriču kod Kara sinana, koji je divizija uspešno rešila, ali je zbog neuspeha krilnih

[†] Sastav jednog ruskog lazareta (poljske bolnice) bio je, prema dr V. Stanojeviću daleko bogatiji od Srpske poljske bolnice. Bio je sastavljen od medicinskog i nemedicinskog osoblja²⁵.

Medicinsko osoblje činili su: komandir (stariji lekar) – 1; ordinatori (lekari) stariji – 1; ordinatori (lekari) mlađi – 3; feldšeri stariji – 4; feldšeri mlađi – 6; apotekari stariji – 1; apotekari mlađi – 1; veterinari – 1; bolničari (nadzornik bolnice – 1; bolničari stariji – 5; bolničari mlađi – 20; služitelji – 24).

U sastavu nemedicinskog osoblja bili su: šef ekonomata – 1; njegov pomoćnik – 1; knjigovođa – 1; sveštenik – 1; crkvenjak – 1; pisar viši – 1; pisar niži – 4; majstori – 6; posilni – 9; komordžijski podoficir – 1; komordžije – 29.

Pored toga, bolnica je imala: 26 apotekarskih sanduka sa fiokama i pregradama, 8 dvokolica za apoteku i gazdinstvo, kola za konjsku vuču, pokretnu kuhinju, 49 konja za vuču i 4 jahača konja. Od intendantskog materijala tu su bili posteljni, sobni, kuhinjski i ostali bolnički nameštaj, stolarski, obućarski i kovački alat, razni kancelariski materijal, uputstva, propisi i, na kraju, kasa sa dvostrukim zaključavanjem.

* U ovome puku za komandira 1. čete 1. bataljona bio je postavljen potporučnik Rudolf Trušnovič, istarski Slovenac iz okoline Gorice, inače student medicine IV godine, koji je izričito zahtevao da bude u borbenim redovima, a ne u sanitetu, koristeći činjenicu da je uoči studija završio kadetsku školu pešadijskog smera. U borbama u Dobrudži teško je ranjen i dugo bolovao u ruskim bolnicama. Kasnije je stupio u ruske nacionalne jedinice („bele“) zajedno sa pobratimom Hrvatom potporučnikom Ignjatom Frankom iz 3. puka. Frank je u borbama izgubio ruku, kasnije je u Donskoj armiji komandovao Kozačkim pukom u kome je Trušnovič bio jesaul. Frank je poginuo, a Trušnovič je, ostavši u Rusiji, završio medicinu u Harkovu i u Jugoslaviju se vratio polovinom tridesetih godina¹⁰, službujući u Sremu (Morović) i u Ministarstvu narodnog zdravlja u Beogradu. Emigrirao je 1944. u Nemačku i ubijen šezdesetih godina u Berlinu od sovjetskih agenata.

Slično je bilo i u 3. puku, gde je za vodnog oficira postavljen medicinar Nikola Šajatović, rodom iz Jezernice (Hrvatska), koji je 1. oktobra hrabro poginuo kod Hardalija na čelu svoga voda¹⁹.

ruskih i rumunskih trupa morala da se povlači, i sledeća četiri odbranbena, kod Hardalija, Kokardže, Amzače i Endže-Mahale – Isakče. U ovim borbama koje su obilovale ranjenicima, najveći problem saniteta bio je nedostatak transportnih sredstava za evakuaciju ranjenika pod sopstvenom komandom, jer su sanitetske kolone bile koncentrisane na nivou korpusa, od koga su morale da budu tražene u slučaju potrebe (ovo iskustvo je korišćeno pri obrazovanju II divizije, pa je u njoj od početka obrazovana sanitetska kolona).

Naročito su bile teške poslednje borbe pošto su nemačko-bugarsko-turske snage probile rumunski deo fronta, zauzele Medžidiju, Černavodu i Konstancu, zapretivši opkoljavanjem celoj rusko-srpsko-rumunskoj grupaciji. Tada se evakuisalo svima dostupnim sredstvima u neopisivoj žurbi i haosu što je plastično opisano u dnevnicima medicinara Gnezde³ i Velimirovića¹⁹, a prema nemačkim izvorima²⁶ zarobljeno je 37 600 rusko-rumunsko-srpskih vojnika i podoficira i 400 oficira i zaplenjeno 400 topova i obilje drugog ratnog materijala.

Prvi lazaret je za vreme borbi primio i evakuisao 2 461 ranjenika i bolesnika. Za 2. lazaret, koji se diviziji nešto kasnije pridružio, nedostaju tačni podaci. O njemu u svojim beleškama Velimirović¹⁹ navodi da su samo za tri dana borbi u reonu Medžidije imali 1 600 ranjenika.

Sanitet je tokom svih bitaka obradio 6 250 ranjenika sve tri vojske, a mnoge je ranjenike primio i susedni ruski sanitet iz 61. divizije, kojoj su tokom borbi privremeno dodeljivani bataljoni ili čak i ceo puk iz sastava srpskih jedinica. Tokom tih borbi „Bolnica škotskih žena“ dr Elzi Inglis tesno je saradivala sa 1. poljskom bolnicom srpske divizije, u čijem sastavu je organizaciono i bila. U njenom susedstvu radila je i bolnica britanskog Crvenog krsta pod vodstvom, Srbima dobro poznatog, dr Dzejmsa Berija. Britanske bolnice, izvanredno opremljene, pružale su pomoć, pretežno hiruršku, velikom broju (preko 1 000) srpskih ranjenika. Kada se među vojnicima pojavila kolera, bolnica dr Inglis je organizovala posebno „II odeljenje“ radi lečenja zaraženih bolesnika.

Gubici divizije u borbama, prema zvaničnom izveštaju koji je u Ismailiji podneo po povratku sa fronta komandant divizije pukovnik Hadžić bili su (tabela 2)^{27,28}:

divizije iznosilo je (posle gubitka 53% njenog sastava u mrtvim, ranjenim i nestalim) 373 oficira i 9 047 vojnika. Poređenja radi, 61. ruska i 10. i 19. rumunska divizija izgubile su 70%, a 114. ruska divizija 90% svog sastava.

Pošto su prikupljeni oficiri i vojnici, koji su se tokom povlačenja odvojili od svojih jedinica, definitivno brojno stanje je na dan 18. novembra iznosilo 418 oficira i 10 735 podoficira i vojnika³⁰.

Divizija je bila smeštena u kantonmane sa sanitetom čiji je sastav posle svih događaja kroz koje je prošla i bez popune nedostajućih kadrova koji su se našli u „rasturu“ zbog bolesti ili nekih drugih razloga (službena ili privatna odsustvovanja, kursevi, nastavak studija koji je nekim studentima odobren) bio donekle izmenjen³¹⁻³³. U štabu su se nalazili: referent saniteta, potpukovnik dr Dragoslav Popović; higijeničar i član regrutne komisije major dr Momčilo Ivković (od 16. 04. 1917. biće premešten u poslanstvo Srbije u Petrogradu) i adutant med. Svetozar Nikolajević; u dopunskom bataljonu: kapetan 2 klase dr Stojan Stevanović; u 1. puku: puk. lekar poručnik dr Apostol Hadži-Gligorije i bataljonski lekar, pporučnik med. Dušan Krsitić; u 2. puku bili su: puk. lekar kapetan 2. klase dr Teodor Sebrebnikov i bataljonski lekari, pporučnik med. Milan Mirković, pporučnik med. Stojan Grgurov, pporučnik med. Franjo Štrodel, pporučnik med. Josip Gazarek (pri puku su se vodili kao odsutni dr Karel Freja i dr Danilo Vasiljenko); u 3. puku bili su: puk. lekar poručnik dr Aleksej Šepelj i bataljonski lekari, pporučnik med. Josip Hebjajn, pporučnik med. Milko Gnezda, pporučnik med. Milan Jovanović; u 4. puku su se nalazili: vojni lekar dr Ivan Kolesničenko; bataljonski lekari, pporučnik med. Bogosav Bouček, pporučnik med. Karl Sadilek, pporučnik med. Rudolf Lehki, pporučnik med. Sima Ilić. U Bolničarskoj četi komandir je bio kapetan 1. klase dr Božidar Janković, a hirurk: dr Feliks Bergman. Sastav 1 lazareta činili su: komandir kapetan 2 klase dr Vladimir Stanojević, mladi lekari, med. Aleksandar Petrović, med. Ludvik Godlevski, med. Gelman i apotekar, pporučnik Vladimir Šubčik, a sastav 2. lazareta: komandir kapetan 2 klase dr Dragutin Kostić i prikomandovan vojni lekar dr Leo Braškin (verovatno kao zamena dr Kostića koji će uskoro otići na bolovanje), te mladi lekari, dr Gomberg, dr Luteran, dr Lev Ivanović Polivec. Dezinfekcioni odred čiji su: vojni lekar dr Ivan Kolesničenko i rusko osoblje, dok je u sastavu artiljerije i konjice bilo rusko osoblje.

Iz dnevnika ili beležaka neposrednih sanitetskih učesnika tokom ove kampanje (Stanojević, Velimirović, Gnezda)

Tabela 2

Gubici 1. divizije

Pripadnici divizije	Karasinan	Hardali	Kokardža	Amzača	Endže Mahale-Isakča	Ukupno
Oficiri	33	11	116	32	39	231
poginuli	7	2	19	5	2	35
ranjeni	26	9	97	27	36	195
nestali	–	–	–	–	1	1
Vojnici	1 360	694	4 234	1 180	1 528	8 996
poginuli	161	46	226	149	102	684
ranjeni	1 002	547	2 912	992	595	6 048
nestali	197	101	1 096	39	831	2 264

Prema prvom, nepotpunom izveštaju, među poginulima bilo je: 687 Srba, 13 Hrvata, 3 Slovenca i 3 Čeha, a među nestalima: 1 123 Srba, 19 Hrvata, 38 Slovenaca i 23 Čeha.

Prvi izveštaj o brojnom stanju divizije, posle povratka u pozadinu, poslao je 14. novembra telegramom Vrhovnoj komandi srpski vojni ataše pri rumunskoj Vrhovnoj komandi, pukovnik Andonović^{2,29}. Prema toj depeši brojno stanje

vidi se da je zbog njene specifičnosti rad saniteta bio tome prilagođen. Naime, sam teren (ravnica, delom bezvodna, naseljena većim delom primitivnim stanovništvom bugarskog ili turskog porekla) nametnuo je manevarski tip kampanje sa dosta brzih pokreta u oba pravca, a njena oštrina, koja se ogledala u vrlo krvavim i energičnim sukobima, povećala je dodatno značaj brzine reagovanja saniteta, tim pre što je nad velikom većinom vojnika i oficira lebdela stalna opasnost od zarobljavanja sa nesagledivim posledicama po njih i njihove porodice. Stoga, kao i u svim sličnim kampanjama, uloga saniteta najčešće se svodila na hitrost u prikupljanju ranjenika, ukazivanju najnužnije pomoći (imobilizacija povredjenih udova, zaustavljanje životno ugrožavajućih krvavljenja i što brža evakuacija u pozadinu). Ni u jednom od tih zapisa nema opisa ozbiljnijih hirurških intervencija neposredno iza borbenne linije, što se u borbama i u Srbiji i na Solunskom frontu i te kako često događalo.

Poseban problem je postojao u brzini evakuacije ranjenika, jer za razliku od uobičajenog u srpskoj vojsci, u kojoj je sanitetska kolona bila u sastavu divizijskog saniteta, ovde su po naređenju komandujućeg 47. korpusa, generala Zajončkovskog, sva transportna sredstva bila pod komandom Korpusa. I na raspolaganje podređenim jedinicama stavljana su na njihov zahtev, što je neminovno dovodilo do velikih problema. Iz navedenih svedočenja vide se napori da se ta organizaciona besmisao prevaziđe improvizacijama, najčešće stavljanjem ranjenika na sredstva koja su služila za prevoz opreme same sanitetske jedinice, pukovske ili bolničke. Naročito se taj problem ispoljavao prilikom brzih odstupanja kada je pretilo zarobljavanje, pa se u pojedinim trenucima sve pretvaralo u haotično stanje i paniku, posebno u završnom periodu kampanje.

U principu srpski sanitet je svoje ranjenike predavao ruskom i rumunskom sanitetu radi dalje evakuacije i smeštaja u bolnicu, on nije posedovao sopstvene bolnice u pozadini. To je otežalo kako tačno evidentiranje svih ranjenika i bolesnika, tako i njihovo dalje praćenje. Za otpuštene ranjenike kasnije je stvorena tzv. „Slabosilna komanda“ (komanda lakih ranjenika i rekonvalescenata) u kojoj su prikupljeni svi otpušteni iz bolnica kako bi bili pod kontrolom srpskih vojnih vlasti do osposobljavanja za vojnu službu.

Kasnije se pojavio i problem vojnesposobnih invalida otpuštenih iz bolnica koji su ostali bez obezbeđenog smeštaja i ishrane, sa ružnim slikama po ulicama Odese kojima su lutali.

Sanitet Dobrovoljačkog korpusa

Po odluci ruske Stavke i naređenju srpskog Ministarstva vojnog započeto je sa formiranjem 2. divizije iz Dopunskog bataljona i iz novih grupa zarobljenika koji su stizali iz zarobljeničkih logora (Rusija je već vrlo brzo počela da odvaja slovenske zarobljenike od ostalih, koristeći ih za poverljive radove iza fronta, ili koncentrišući ih na nekoliko mesta, najviše u logoru Darnice kod Kijeva) još u vreme dok se 1. divizija borila u Dobrudži. Obrazovanje novih jedinica iz Dopunskog bataljona omelo je popunu borbenih gubitaka 1. divizije do uspostavljanja njenog punog brojnog stanja i dovelo

do problema u odnosima između komandi Korpusa i 1. divizije. Tako je ona, posle gubitka preko 8 000 ljudi, samo delimično dopunjena sa 45 oficira i oko 2 400 podoficira i vojnika.

Kada je završeno formiranje, sastav saniteta korpusnog štaba i 2. divizije bio je sledeći: štab Dobrovoljačkog korpusa (sanitetski deo)³⁴: načelnik saniteta, pukovnik dr Milan Žerajić; adutant načelnika, potporučnik medicinar Zdravko Jeftanović; na radu u odeljenju kapetan 2. klase dr Milivoj Jambrišak (do početka 1917. kada je prešao u Jugoslavenski odbor u Rusiji, gde je dalje bio vrlo aktivan u agitaciji po zarobljeničkim logorima); lekar intendantske službe korpusa, dr Justin Smuljski; komandir sanitarno higijenskog i dezinfekcionog odreda, dr Ivan Vološinov; mlađi lekar u odredu, bakteriolog Josif Braclavski; hemičar i bakteriolog dr Gornik (iz ruskog Crvenog krsta); 2. divizija, prva formacija³⁵: referent saniteta, potpukovnik dr Mihailo Veličković; komandir divizijskog zavojišta, koleški savetnik dr Julij Zeland; zamenik komandira divizijskog zavojišta, titularni savetnik dr Lev Genjaš; lekar poručnik dr Stevan Poljak; vojni lekar Emanuel Guberman; divizijska sanitetska kolona – stariji lekar Leonid I. Rubanovič; sastav lazareta – komandir kapetan 2. klase dr Stojan Stevanović; lekar ordinator dr Aleksej Boldirev; medicinar (dr?) Isak Kenski; medicinar (vrač?) Fedor Savčenko; medicinar (vrač?) Avram Čerkaski; medicinar (vrač) Parižer; Dezinfekcioni odred – komandir pukovnik stariji vrač dr Dimitrije Uvarov; 5. pešadijski puk – komandir sanit. odeljenja kapetan vrač Leonid Maksimovič; lekar poručnik dr Roman Strutinski; medicinar potporučnik Konstantin Jacenko; medicinar potporučnik Jaroslav Kohoušek; 6. pešadijski puk – komandir sanit. odeljenja stariji vrač Josif V. Citiljevski; medicinar potporučnik Franja Vuletić (prebegao 1914. u Srbiju, sa Krfa poslat u Rusiju); medicinar potporučnik Semen Ž. Judelevič; medicinar potporučnik Mihail Davidov; 7. pešadijski puk – komandir vojni lekar dr Stevan Voisovski; medicinar potporučnik Vojislav Veselinović; medicinar potporučnik Branko Kešanski; medicinar Nikolaj Skvorcev; 8. pešadijski puk – komandir dr Nikolaj Zernov; medicinar Sergej Grabovski; medicinar Emanuel Solovjev; medicinar potporučnik Adolf Šebesta.

Iz prikazanog sastava zapaža se da je u ovoj diviziji bilo mnogo više sanitetskih oficira iz redova ruske vojske, novopridošlih dobrovoljaca je bilo manje nego ranije, pa je popuna nedostajućih kadrova rešavana na taj način.

Dopunski bataljon Korpusa (12 četa) činili su³⁶: komandir saniteta – kapetan 2. klase dr Karel–Dragutin Freja; medicinar potporučnik Karel Sadilek; prikomandovani lekari – medicinar potporučnik Jaroslav Kohoušek; medicinar potporučnik Đura Dekanić; medicinar potporučnik Isa Nedeljkov; medicinar potporučnik Sima Ilić; medicinar potporučnik Tone Eržen; apotekar Nikola Gajić.

Sastav komande lakih ranjenika Korpusa („Slabosilna komanda“) činili su³⁷:

1. komanda – komandir poručnik dr Božidar Fajdiga; medicinar narednik Valentin Meršol; medicinar Mihailo Babović; apotekar potporučnik Andra Posavac.

2. komanda – lekar med. poručnik dr Bogosav Bouček (ostalo osoblje nije navedeno).

Tokom svog postojanja 2. divizija nije imala sreće jer je još od početka trpela unutrašnje potrese usled pogrešne odluke ruskih vlasti da se u nju i silom upućuju zarobljenici južnoslovenskog porekla. Neprekidno odlaženje i dolaženje novih regruta dovodilo je i do promena u sastavu saniteta, koji ni sam nije bio imun na ova kretanja, pa je i među sanitetskim oficirima postojao disidentski pokret o čemu je već bilo reči. U revolucionarnoj agitaciji među sanitetskim osobljem posebno su se isticali, od lekara dr Bergman i dr Kolesničenko, a od ostalih najvećim delom feldšeri.

U daljem tekstu biće navedene samo one promene u sanitetu koje su se tokom tih događaja desile (prema pronađenim dokumentima u korpusnom arhivu): 2. divizija, nova formacija saniteta³⁸ – referent saniteta ppukovnik dr Mihailo Veličković; 5. puk – pukovski lekar kapetan 2. kl. dr Karel-Dragutin Freja; bataljonski lekari: poručnik dr Stevan Poljak, potporučnik med. Franjo Vuletić i potporučnik Konstantin Nikolajevič Jacenko; 6. puk – pukovski lekar poručnik dr Br. Košnickoj, bataljonski lekari: potporučnik med. Vojislav Veselinović, potporučnik med. Adolf Šebesta, vojni lekar Judelevič, vojni lekar Mih. Davidov; 7. puk – pukovski lekar, potporučnik vrač Ivan Dubnovski; bataljonski lekari: potporučnik med. Branko Kešanski, potporučnik med. Franc Tobijaš i potporučnik (med.?) Nikolaj Skvorcev; 8. puk – pukovski lekar dr Sergej Grabovski (u spisku označen kao bataljonski); bataljonski lekari: (med.?vrač?) Emanuil Solovjev, potporučnik med. Isa Nedeljkov, potporučnik med. Golovjev; Bolničarska četa – komandir vojni lekar dr Julije Zeland; lekari: vojni lekar dr Fedor Savčenko i vojni lekar Emanuel Guberman; 1. lazaret – komandir kapetan 2 klase dr Karel-Dragutin Freja i mladi lekari: Grešovič, Čerkaski, Kenski, Parižer; 2. lazaret – komandir vojni lekar vrač Eršov i mladi lekari: Arhisovič, Pres, Zabjelina; Dezinfekcioni odred – komandir pukovnik dr Dimitrije Uvarov.

Poslednje izmene desile su se u 2. brigadi 2. divizije 9. juna 1917, mesec dana uoči rasformiranja divizije³⁹: 5. puk – pukovski lekar kapetan dr Leonid Maksimovič; bataljonski lekari: vojni lekar dr Vuljz Zelcer, vojni lekar Konstantin Nikolajevič Jacenko i poručnik dr Roman Strutinski; 6. puk – komandir vojni lekar dr Josif Vartolomejevič Cipilevski; 1. bataljon potporučnik med. Franjo Vuletić; 2. bataljon vojni lekar Semen Avramovič Judelevič; 3. bataljon vojni lekar Mihail Davidov.

Polovinom 1917. stanje u ruskoj vojsci bilo vrlo loše, te je Stavka pokušavala da privoli srpsku Vrhovnu komandu na pristanak da se 1. divizija uputi na front kao pojačanje posustalim i nesigurnim ruskim jedinicama. Pošto je pristanak za to dobijen od srpske Vrhovne komande, pristupilo se njejoj popuni do punog sastava iz redova 2. divizije, dok je za nju odlučeno da se rasformira.

Za popunu 1. divizije 10. jula 1917. poslato je 108 oficira i 3 510 podoficira i vojnika, dok je od ostatka 2. divizije 12. jula 1917. obrazovan Rezervni puk¹¹.

Brojno stanje Rezervnog puka iznosilo je 145 oficira i 2.588 podoficira i vojnika, a njegov nacionalni sastav bio je: Srbi (2 395), Hrvati (198), Slovenci (77), Česi (59), Slovaci (6) i Poljaci (8)¹².

Druga divizija prestala je da postoji 17. jula 1917.

U 1. diviziji, sanitet posle popune, 26. 7. 1917, činili su⁴⁰: referent saniteta, ppukovnik dr Dragoslav Popović; u 1. puku (novi) komandir vojni lekar dr Gelman (poručnik dr Apostol Hadži Gligorije prešao je u ruski vojni sanitet, učestvovao je u građanskom ratu na strani „belih“ i u Srbiju se vratio tek posle rata); u 1. bataljonu potporučnik med. Dušan Krstić; u 2. bataljonu potporučnik med. Đura Dekanić; u 3. bataljonu potporučnik med. Isa Nedeljkov; u 2. puku komandir kapetan 2 klase dr Teodor Serebrenikov i bataljonski lekari, potporučnik med. Milan Mirković i potporučnik med. Josif Gazarek; u 3. puku, komandir poručnik dr Aleksej Šepelj i bataljonski lekari, potporučnik med. Milan Jovanović, potporučnik med. Josip Hebajn i potporučnik med. Milko Gnezda; u 4. puku, komandir vojni lekar dr Ivan Kolesničenko (ovaj će lekar kasnije prići Crvenoj armiji) i bataljonski lekari: potporučnik med. Sima Ilić, potporučnik med. Karel Sadilek, potporučnik med. Rudolf Lehki i poručnik (dr?) Bogoslav Bouček; u Bolničarskoj četi, komandir kapetan 1 klase dr Božidar Janković, hirurg vojni lekar dr Feliks Bergman, komandir nosilaca ranjenika kapetan 2 klase Josip Klančić; u 1. lazaretu, komandir kapetan 1 klase dr Vladimir Stanojevič; mladi lekari – vojni lekari Ludvik Godlevski i Gelman, te medicinar Aleksandar Petrovič; u 2. lazaretu, komandir kapetan 2 klase dr Karel-Dragutin Freja; mladi lekari – vojni lekari dr Gomberg i dr Mutermilch i medicinar Svetozar Nikolajevič; Profijant kolona, v.d. lekara potporučnik med. Stojan Grgurov i veterinar Mihailo Petrovič.

Prema naredbi od 18. 3. 1917. u Komandi lako ranjenih bili su⁴¹: 1. komanda (rekonvalescenti) – trupni lekar i upravnik ambulante, poručnik dr Božidar Fajdiga; 2. komanda (stalno i privremeno nesposobni) – trupni lekar i upravnik ambulante poručnik dr Bogoslav Bouček; i apotekar obe komande, Andrija Posavac

U međuvremenu, zajedničkim otporom oficira i vojnika divizije i naporima plemenite dr Elzi Inglis, uspelo se da se divizija ne šalje na front, već da se celokupno ljudstvo Korpusa brodovima uputi u Solun za pojačanje Srpske vojske čiji su redovi bili već opasno proređeni.

Načelnik saniteta Korpusa, pukovnik dr Milan Žerajić, ostao je u Odesi (u dokumentu se ne navodi razlog)⁴².

Time je završen rad Dobrovoljačkog korpusa i njegovih divizija u Rusiji.

Ostali medicinari koji su bili na službi u Rusiji⁴³⁻⁴⁵

Za sledeće ličnosti prema „Knjizi lekara i medicinara“⁴⁴, vođenoj u Sanitetskom odeljenju Vrhovne komande, i nekih drugih dokumenata iz Arhiva srpske vojske, kao i ostalih izvora u vezi sa temom, zna se da su se nalazili u Korpusu. To su bili: poručnik dr Jovan Popović (prebegao u Srbiju 10. 8. 1914, iz Soluna poslat u Rusiju u jesen 1916, vratio se aprila 1918), nema ga ni u jednom *Ordre de bataille*, moguće je da je obavljao dužnosti van Korpusa (obilasci zarobljeničkih logora, oficir za vezu sa ruskim vlastima i sl). Ni u njegovom personalnom dosijeu K-1399/52 koji se nalazi u Vojnom arhivu nema detalja, osim da je „poslat u Rusiju sa drugom partijom oficira radi popune 2. dobrovoljačke divizije“; medicinar potporučnik Milivoje Malušev; medicinar

Savatije Mitrović, poslat sa Krfa (u nekoj kasnijoj grupi); medicinar Milutin Đorić, poslat sa Krfa 16. 9. 1916, ubrzo pušten da u Moskvi nastavi studije, diplomirao 1917, u Srbiju se vratio jula 1919. (kao državljanin Srbije nije bio dobrovoljac, već vojni obveznik); dr Milan Simonović, dobrovoljac, 19. 9. 1917. unapređen u čin poručnika, u Rusiji bio 1916–1918, vratio se 27. 8. 1918. u Solun; kapetan 1 klase dr Vladimir Ivanov (Rus, u srpskoj vojsci od 1912, poslat iz Soluna u Dobrovoljački korpus 12. 6. 1917. godine, 1919. je bio „još u Rusiji“, kasnije se ne pominje vojnoj dokumentaciji, verovatno ostao u Rusiji); kapetan 1 klase dr Jakov Rjabin (Rus, u Srpskoj vojsci od 1913, poslat u Rusiju iz Soluna 14. 1. 1918. u srpsko poslanstvo u Moskvi 1918, posle se ne pominje u vojnoj dokumentaciji, pa se pretpostavlja da je ostao u Rusiji.

Posleratne sudbine medicinara i lekara

Smatrajući da je posle 90 godina od ovih događaja, koji su zbog svega što se naknadno na jugoslovenskim prostorima dešavalo od 1941. do danas, uveliko predati zaboravu, teško vratiti u sećanje ove mlade plemenite ličnosti, nastojali smo se da saznamo njihovu posleratnu sudbinu. To je posle raspada Jugoslavije 1991. postao vrlo težak zadatak. Za veći broj onih koji su živeli i radili van Srbije nismo uspeli, pored svih uloženi napore, da od arhiva ili lekarskih društava novostvorenih država dobijemo željene podatke, a mnoga naša pitanja putem Interneta ostala su bez odgovora. Za većinu, ipak, uspeli smo da rekonstruišemo bar delimične biografske podatke.

*Srbi*⁴³⁻⁴⁷

Dr Aleksandar Petrović (1893–?), dugogodišnji šef ATD službe u Kikindi;

Dr Svetozar D. Nikolajević (1892–?), hirurg, pukovnik, šef Urološkog odeljenja Glavne vojne bolnice u Beogradu, odlikovan ordenima beli orao 5. reda, jugoslovenska kruna 5. reda, čehoslovačkim ordenom ratni krst;

Dr Milan Matić (1888–1955), ostao u Rusiji da diplomira, potom radio kao lekar, po povratku u Kragujevac bio opštinski lekar i sanitarni inspektor;

Dr Milutin Velimirović (1893–1973), sreski lekar (Knjaževac, Ćuprija, Jagodina), primarijus Gradske bolnice u Beogradu, književnik i putopisac;

Dr Mihailo Babović (1890–1961), pukovnik, referent saniteta Bosanske divizijske oblasti, odlikovan ordenima zlatna medalja za hrabrost, zlatna medalja za vojničke vrline, Sveti Sava 5. reda;

Dr Milutin Đorić (1888–1930), završio medicinu u Rusiji 1917. (imao 10 semestara do rata), sreski lekar u Petrovcu na Mlavi;

Dr Vojislav Veselinović (1889–1961), šef saniteta banske uprave u Novom Sadu, bio u zarobljeništvu 1941–1945;

Dr Stojan Grgurov (1892–1944), lekar Okružnog ureda u Somboru, 1941. prebegao u Srbiju, gde su ga 1944. ubili Nemci;

Dr Đura Dekanić (1891–1977), specijalista ginekolog, primarijus, šef odeljenja u Velikom Bečkereku, Pokrajinskoj

bolnici u Novom Sadu i Centralnom onkološkom dispanzeru SR Srbije u Beogradu, profesor i upravnik Babičke škole, ranjen i odlikovan u Dobrudži zlatnom medaljom za hrabrost;

Dr Sima Ilić (1892–1980), specijalista dermatovenerolog, profesor Medicinskog fakulteta u Beogradu i upravnik Dermatovenerološke klinike;

Dr Zdravko Jeftanović (1893–?), specijalista rendgenolog, lekar državnih bolnica u Sarajevu, Skoplju i Beogradu;

Dr Milan Jovanović (1884–?), dugogodišnji lekar i upravnik Doma narodnog zdravlja u Velikom Bečkereku (Zrenjanin);

Dr Branko Kešanski (1889–?), lekar u svome rodnom selu (Šajkaški Sv. Ivan kod Titela);

Dr Jovan Popović (1881–1972), lekar u Novom Sadu (sreski, šef odeljenja u Higijenskom zavodu, šef odseka u Povereništvu za narodno zdravlje);

Dr Nikola Kešeljević (1890–?), specijalista dermatovenerolog, Beograd;

Dr Milan Mirković, bio rezervni oficir bivše Jugoslovenske vojske;

Student medicine Isa Nedeljkov, bio na Solunskom frontu u 1. jugoslovenskom puku, (nema ga u rang-listama rezervnih oficira bivše Jugoslovenske vojske);

Student medicine Dušan Krstić, nepoznato (nema podatka u rang-listama rezervnih oficira bivše Jugoslovenske vojske);

Student medicine Bogoljub Kurandić, nepoznato (nema ga u rang-listama rezervnih oficira bivše Jugoslovenske vojske);

Student medicine Milivoje Malušev 1919. bio v.d. lekara u Drinskoj diviziji (6. puk, 1. bataljon), dalje nepoznato (nema ga u rang-listama rezervnih oficira bivše Jugoslovenske vojske);

Neki od dobrovoljaca iz 1914. godine, posle rata nastavili su aktivnu vojnu službu i u njoj napredovali do čina pukovnika. To su bili: dr Roman Fedina, dr Dinko Cvitanović i dr Apostol Hadži Gligorije.

*Slovenci*⁴³⁻⁴⁷

Dr Božidar Fajdiga (1887–1969), dugogodišnji sreski lekar u Kranju i mesna legenda. U Drugom svetskom ratu pomagao partizane, od Nemaca interniran u okolinu Berlina, učestvovao u lečenju ranjenika. Posle rata radio u Kranju do smrti;

Dr Josip Hebajn (1891–1973), specijalista radiolog, profesor Medicinskog fakulteta u Ljubljani, nosilac ruskog ordena Svetog Stanislava sa mačevima 3. reda, ordena rumunske krune – oficirski red, jugoslovenskog belog orla 5. reda i drugih priznanja;

Dr Valentin Meršol (1894–1981), specijalista infektolog, primarijus, šef Infektivnog odeljenja bolnice Šiška u Ljubljani, nosilac ordena beli orao 5. reda, jugoslovenske krune 5. reda, československog valečnog križa, Zlatne medalje za revnosnu službu i drugih. Godine 1945, emigrirao u SAD gde mu žive potomci (Klivlend);

Dr Rudolf Trušnovič, student medicine 4. godine, komandir 1. čete u 1. bataljonu 1. puka 1. divizije, teško ranjen kod Kokardže, odlikovan: beli orao 5. reda, ruski orden

Sveta Ana 3. reda. Učesnik građanskog rata u Rusiji, komandir u kozačkom konjičkom puku „belih“, medicinu završio u Harkovu, u Jugoslaviju se vratio oko 1936, lekar u Moroviću (Srem), poslanički kandidat na izborima 1938. na listi „Zbor“, za vreme nemačke okupacije Srbije radio u Ministarstvu narodnog zdravlja, emigrirao 1945. u SAD, gde mu žive potomci (?), ubijen u Zapadnom Berlinu 1957. od strane sovjetskih agenata pod narezjašnjim okolnostima (podatak usmeno dobijen od dr Jovana Kačakija);

Dr Lovro Klemenčić – Dušan (1891–1928), narednik-junak sa Kajmakčalana, član Jugoslovenskog odbora u Rusiji, predsednik Jugoslovenskog kluba studenata-marksista u Beču i narodni poslanik Konstituante posle rata na listi Komunističke partije (KPJ), poginuo 1926. u saobraćajnoj nesreći;

Dr Tone Lovšin, sreski lekar u Laškom (Slovenija);

Dr Josip Erat, lekar u Dravogradu-Prevalja (Slovenija);

Dr Jože Ermenc, specijalista ginekolog u Somboru, emigrirao 1945. u Argentinu,

Dr (?) Tone Eržen (nema podataka);

Student medicine Milko Gnezda (1894–1922), nastavio studije u Pragu, umro u Nišu kao aktivni oficir Jugoslovenske vojske ne dovršivši studije;

Dr Viktor Sosič (istarski Slovenac), sreski lekar u Makedoniji (Kratovo, Štip) i Srbiji, istovremeno vojni honorarni lekar.

Hrvati ⁴³⁻⁴⁷

Dr Milivoj Jambrišak (1878–1943), specijalista stomatolog, učesnik NOB i većnik AVNOJ-a, prvi ministar zdravlja u ratnoj partizanskoj vladi umro 1943. godine po povratku sa Drugog zasedanja u Jajcu;

Dr Stjepan Poljak (1889–1955), asistent, Neuropsihijatrijska klinika, Zagreb (1923–1928), profesor neuroanatomije, Berkeley, Chicago, USA;

Dr Franjo Vuletić, specijalista internista, učestvovao po povratku iz Rusije i oslobođenja u „ratu za severne granice“ (bitke oko Štajerske i Koruške) 1919. kao lekar 1. srpskog konjičkog puka, kasnije lekar u Pucištu na otoku Braču;

Dr Ljudevit Horvatin – Lujo, sreski lekar u Ogulinu,

Dr Ivo Petković, sreski lekar u Splitu;

Dr Antun Saso, sreski lekar u Velesu;

Student medicine Nikola Šajatović, komandir voda u 3. puku 1. srpske dobrovoljačke divizije, poginuo kod Hardalija 1. 10. 1916.

Česi ⁴³⁻⁴⁵

Česi su se po povratku pridružili češkim trupama u Francuskoj, ili su se posle završetka rata vratili u svoju domovinu: Josif Gazarek, Bedžih Opletal, Bogoslav Bouček, Karel Sadilek, Rudolf Lehki, Jaroslav Kohoušek i dr Karel Freja – Dragutin (nastavio vojnu službu u ČSR do čina pukovnika, Radovan Gajda (kasnije general ČSR).

Rusi ⁴³⁻⁴⁵

Od ruskih lekara, koji su bili srpski sanitetski oficiri, dr Serebrenikov, dr Rjabin i dr Ivanov ostali su u Rusiji, dr Šepelj je umro krajem 1917, a dr Strutinskom i Kržiškovskom nema daljih podataka. Dr Lav Ivanović Polivec – Ljoška kraće vreme bio je građanski lekar, potom se vratio u Jugoslovensku vojsku i napredovao do čina majora. Bio je lekar 6. vazduhoplovnog puka u Beogradu i 13. puka „Hajduk Veljko“ u Negotinu, gde je penzionisan.

Zaključna razmatranja

Od ovih događaja prošlo je više od 90 godina, skoro celo jedno stoleće, ispunjeno novim svetskim ratom i, poslednjih godina 20. veka, tragičnim zbivanjima na teritoriji bivše zajedničke države, a patina istorijskog zaborava je sve dublja: i poslednji, neposredni potomci ovih boraca već su u dubokoj starosti. Novim naraštajima, ukoliko budu zainteresovani, ostaje da od zaborava sačuvaju uspomenu na ove mlade ljude koji su, prevazišavši uske nacionalne međe, bili vesnici nečega što, igrom sudbine, ljudskom nesavršenošću i uticajem stranih faktora, nije trajno opstalo.

Ako se pogleda spisak 42 poginula oficira 1. divizije, uočava se da su među njima 30 potporučnika i pet poručnika, najmlađe intelektualne snage svojih naroda, čija bi prirodna misija bila da stasaju vremenom u njihove predvodnike. Posebno je tužno kada se, bez ikakve želje za nacionalnim prebrojavanjem, vidi da su jedan pored drugoga hlabro izginuli: Srbi (23), Česi (8), Hrvati (6), Slovenci (4) i Rusi (1), verujući da se bore i žrtvuju za neko bolje sutra njihovih naroda ^{45, 46, 48}.

Za razliku od oficira, među poginulim vojnicima u ogromnoj većini bili su Srbi iz Bosne i Hercegovine, Srema, Bačke, Banata i Baranje, Dalmacije, Banije, Korduna i Slavonije, što je odgovaralo nacionalnom sastavu divizije ⁴⁸.

Posle rata posmrtni ostaci poginulih većinom su sahranjeni ispod spomen-piramide podignute u Medžidiji.

L I T E R A T U R A

1. *Maksimović V.* Memorial of the 1. Serbian Volunteer Division in Russia 1916-1926. anonym. Belgrade: Prosveta; 1926. (Serbian)
2. *Popović N.* Yugoslav volunteers in Russia 1914–1918. Belgrade: Udruženje dobrovoljaca 1912–1918; 1977. (Serbian)
3. *Turk E, Jeras J, Pavlin R.* Volunteers, blacksmiths of Yugoslavia. Ljubljana, Maribor: Zveza ratnih dobrovoljcev; 1936. (Slovenian)
4. *Nedok AS.* Russian medical help during liberation and defence wars of Serbia in XIX and early XX century (1804-1917). *Vojnosanit Pregl* 2009; 66(7): 587–96. (Serbian)
5. *Stanojević V.* My war scripts and pictures, anonym. Ljubljana: Autorsko izdanje; 1934. (Serbian)
6. H.Q. New Territories Troops. Med. No. 24738, 6.02.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.3a, kut. 116, fasc. 5, dok .1, list 2. (Serbian)
7. *Nedok A.* The Retreat of Serbian Army to the Albanian Coast, and their Evacuation to Corfu, Work of Military Medical Service. Beograd: AMD System; 2006. p. 92 and 99–101. (Serbian)
8. *Kranjc M.* Slovenian military inteligentsia. Grosuplje: Grafis Trade; 2005. p. 333. (Slovenian)

9. *Mitrović A.* Serbia in the Great War. Belgrade: Stubovi kulture; 2004. p. 106–14.
10. *Trušnović R.* The old and the new Russia, anonym. Skoplje: Južna Srbija; 1937. (Serbian)
11. H.Q. 2nd Serbian voluntary division, Confid. Adj. No. 1626, 1.07.1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 6, fasc. 2, doc.17. (Serbian)
12. H.Q. 2nd Serbian volunteer division. A.No. 8764 12.07.1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 6, fasc.2, dok. 18. (Serbian)
13. H.Q. Serbian volunteer detachment. Order No. 5, 11.11.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 48a, fasc. 1, dok. 23, list 8. (Serbian)
14. *Milanković J.* Memoires from Siberia 1918–1919. Belgrade: Autorsko izdanje; 1926. (Serbian)
15. Supreme Commanders Prince-Regent Alexander Order. 11.02.1916. List of Commanding officers. Belgrade: Vojnoistor Arhiv; pop.10, kut. 46, fasc. 1, dok. 2. (Serbian)
16. H.Q. Supreme Command: Adj. No. 62065, 2.02.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.3a, kut. 116, fasc. 5, dok. 2, list 1. (Serbian)
17. H.Q. Supreme Command, Medic. Dept. Confid. Med. No. 33566, 23.02.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 3a, kut. 116, fasc. 5, dok. 52. list 1. (Serbian)
18. H.Q., Supreme Command: Adj. No. 62033, 23.02. 1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 3a, kut. 116, fasc. 5, dok. 43, list 1. (Serbian)
19. *Velimirović M.* Papers (Personal documents). Belgrade: Srpska akademija nauka i umetnosti; rukopisni arhiv, No. 14325; 1971. (Serbian)
20. *Dimitrijević V.* In the plains of illusions. Belgrade: Filip Višnjić; 2008. (Serbian)
21. Albanian Medal Society: Golgotte and Resurrection of Serbia 1915–1916. Belgrade: Grafički zavod; 1971. (Serbian)
22. H.Q. 1th Serbian volunteer division: Order No. 19, 16.04.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut. 1, fasc.1, dok.1, list 19. (Serbian)
23. H.Q. 1th Serbian volunteer division: Order No. 219 14.06.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 1a, fasc. 2,dok.11, list 89. (Serbian)
24. H.Q. 1th Serbian volunteer division: „Ordre de bataille” (no Nr. or Date). Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut.3, fasc.1, dok.6 (Serbian)
25. *Stanojević V.* Our Medical Service in Dobrudja. In: *Stanojević V.* History of Serbian Military Medical Service and Our War Medical Experience. Belgrade: Vojnoizdavački i novinski centar; 1992. p. 423–32. (Serbian)
26. Great German H.Q. The Dobrudja Campain, Meyer’s Grosses Konversations-Lexicon, War Suppl. II. Leipzig,Wien; Bibliographisches Institut; 1917; Suppl 2: 221–5. (German)
27. H.Q. 1th Serbian volunteer division: Survey of Losses during Operations in Dobrudja. No. offic. Nov.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 13, fasc. 2, dok. 15/4, list 2. (Serbian)
28. *Maksimović V.* 1th Serbian Volunteer Division. Presentation Held 19.09.1926. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut.10, fasc. 1, dok.2, list 8. (Serbian)
29. Serbian Military Atache Col. Andonovic, Rumanian H.Q. Telegramm 4.11.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 3, kut. 111, fasc. 9, dok. 7/35. (Serbian)
30. H.Q. 1th Serbian volunteer division. No. offic. 18.11.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 17, fasc.1, dok. 1/5, list 2. (Serbian)
31. H.Q. 1th Serbian volunteer division: „Ordre de bataille” No. offic. Nov. 1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut .3, fasc. 1, dok. 6/14. (Serbian)
32. 2nd Regiment, 1th Serbian volunteer division: „Ordre de bataille”. No.offic./ 10.11.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 20, fasc.1, dok. 25/2, list 3. (Serbian)
33. 3d Regiment, th Serbian volunteer division: „Ordre de bataille”. No.offic./ 12.12.1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut. 55, fasc. 1, dok.1/ 2, list 1. (Serbian)
34. H.Q. Serbian Volunteer Corps, „Ordre de bataille”, No. offic./1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut 3, fasc. 1, dok. 6/14. (Serbian)
35. H.Q. 2nd volunteer division: „Ordre de bataille”. No. offic./1916. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 3, fasc. 1, dok. 6/14. (Serbian)
36. H.Q. Serrbian Volunteer Corps: „Ordre de bataille, Complementary Batalion”. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut. 3, fasc. 1, dok. 6/14. (Serbian)
37. H.Q. Volunteer Corps of Serbs, Croats and Slovenes: Order No.141/1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut.1a, fasc. 2, dok.12, list 83. (Serbian)
38. H.Q. 2nd Serbian volunteer division: „Ordre de bataille”, No.offic./1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut. 4a, fasc. 4, dok. 50. (Serbian)
39. H.Q. 2nd Serbian volunteer division „Ordre de bataille”,O.No.1566, 9.06.1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 35, fasc. 1, dok . 4. (Serbian)
40. H.Q. 1th Serbian volunteer division. Confid. Adj. No. 2627, 26.07.1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10. kut. 42, fasc.1, dok. 6. (Serbian)
41. H.Q. Volunteer Corps of Serbs, Croats and Slovenes: Order No.141, 18.03.1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 10, kut. 1a, fasc. 2, dok.12, list 85. (Serbian)
42. H.Q. Volunteer Corps of Serbs, Croats and Slovenes. No. offic./1917. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop.10, kut.4a, fasc.4, dok.43. (Serbian)
43. Kingdom of Yugoslavia Armed Forces: Official documents of active and reserve officers and military officials. Belgrade: Vojnoistor Arh; 1962. (Serbian)
44. Supreme Command, Medic. Dept. „The Book of doctors and medical students 1916-1919”. Belgrade: Vojnoistor Arh; pop. 3a, kut. 95, fasc 1, dok. 4. (Serbian)
45. *Nedok A.* History of the Serbian Medical Military Service 1836–1918. Neobjavljeni podaci: rukopis kod autora. (Serbian)
46. *Nedok A.* Military Medical Service of the Serbian Volunteer Corps in Russia 1916-1917. Belgrade: Akademija medicinskih nauka Srpskog lekarskog društva; 2007. Book I(2), p. 163–80. (Serbian)
47. Ministry of social welfare and of peoples’s health. Belgrade: Medical Anual; 1933. (Serbian)
48. *Ristić RT.* The Dobrudja Epopee. Belgrade: Udruženje ratnih dobrovoljaca 1912–1918, njihovih potomaka i poštovalaca; 2006. p. 151–7. (Serbian)

Primljen: 24. X 2011.
Prihvaćen: 16. IV 2012.